

Формування корпоративного капіталу в економіці України

У статті розглядаються особливості концентрації виробництва та капіталу як факторів розвитку сучасних економічних систем в Україні.

корпоративне управління, концентрація виробництва, концентрація капіталу, картелі, горизонтальна інтеграція, вертикальна інтеграція, диверсифіковані структури.

Становлення ринкових відносин в економіці України викликало зміни в засобах та формах її організації і функціонування. Вже декілька років на вітчизняному економічному просторі діють акціонерні товариства, комерційні банки, інвестиційні фонди, фондові біржі та інші ринкові структури.

Важливий шлях, який визначає реалізацію усіх можливостей розвитку України, передумови її підйому, - утворення великих виробничих структур та використання сучасного великого капіталу, його організаційних форм. Тому що тільки вони в процесі гострої конкурентної боротьби можуть допомогти подолати складні перешкоди, утворити умови для відродження національного капіталу, повернення великих засобів, виведених за кордон і працюючих на іноземну економіку.

Зараз не тільки для України, а й для всього світового господарства є пріоритетним завданням пошук шляхів якісно нових перетворень продуктивних сил, реструктуризації та вдосконалення виробничих відносин. Серед наукових публікацій з'являються дослідження про становлення нових відносин власності, концентрацію виробництва та капіталу, шляхів формування корпоративного капіталу [1,2,7,8]. Важливий вклад в розуміння питань і становлення теорії корпоративного управління внесли М. Аокі, Б. Мильнер, М. Афанасьєв, Д. Корвін, М. Ескіндаров, Д. Черваньов та інші.

В той же час особливості формування корпоративного капіталу в Україні досліджено недостатньо; що обумовлює необхідність приділити їм особливу увагу. Метою даної статті є: дослідження концентрації виробництва та картелювання української економіки як необхідного етапу розвитку великого капіталу.

Значення дослідження проблем формування та функціонування корпоративних

© В.М. Журавльов, 2011

утворень важко переоцінити. Як вважає проф. Б.З. Мильнер, «можна без перебільшення стверджувати, що для розвинутих країн ХХ століття було століттям корпоратизації, яка розпочалася з відділення управління від власності. В останні десятиліття на першому плані опинились горизонтальні структури і зв'язки. Конкуренція продуктів та послуг, стала конкуренцією в сфері організації – здатності об'єднувати зусилля, не порушуючи автономій. Кожний етап корпоратизації, кожний новий тип організації – це зміна системи економічних відносин у відповідь на виклик часу, на динамізм споживчого попиту, виробництва та комунікацій, підвищення складності та інноваційності продуктів» [6].

Загальноновизнаним є факт недостатнього розкриття проблем становлення корпоративних структур в Україні, відсутність теорії корпоративного будівництва (під будівництвом вважається процес становлення підприємницьких форм корпоративних структур в комплексі), що, цілком зрозуміло, заважає регулюванню процесів концентрації та інтеграції капіталів [3]. Необхідно відмітити кілька об'єктивних

обставин, які обмежують можливості теоретичного аналізу підприємницьких форм корпорації в Україні. Справа не лише у відсутності фактичного матеріалу внаслідок втаємничення інформації і відвертого небажання допустити будь-кого до вивчення проблем корпорації зсередини. Необхідно враховувати, що не надавалося можливості вивчати процес становлення корпоративних структур в історико-часових межах, тому що еволюційний процес розвитку великого капіталу в країні постійно порушувався і здійснювався на тлі катаклізмів в політиці та економіці. Різкі зміни умов господарювання під впливом зміни форм власності, способів розподілу і політичних режимів часто заставляли шукати такі форми господарювання, які не завжди відповідали загальним закономірностям процесу концентрації виробництва.

Не може не впливати на корпоративне будівництво і специфіка українського інституціонального середовища, яка визначається не тільки наспіх здійсненими перетвореннями, а і в великій мірі їх наслідками. Розвал державного монополізму, основних його організаційних форм привів до появи масового немонополізованого сектору економіки, виникненню неефективних форм розпорядження державною власністю і різнотипних економічних інститутів, які мають риси централізованої і ринкової економіки, не завжди на користь останньої [3].

В українській економіці утворено конкурентне середовище, але воно має специфічні риси. В процесі розподілу, обміну і споживання економічних ресурсів відбувається конкуренція між різними економічними інститутами. Фактично, це конкуренція між правилами економічного існування. Кожна велика корпорація, яка представляє інтереси певної групи великого капіталу, намагається встановити свої «правила гри», нав'язати їх суспільству з метою отримання певних вигід у розподілі ресурсів. Перемога в такій конкуренції визначає, що певна група корпоративних структур спромоглася нав'язати свої правила економічної поведінки, які систематично використовуються в складних економічних ситуаціях більшістю господарських суб'єктів. «Переможені» ризикують втратити право розподілу по «своїм правилам». Таким чином, особливістю української конкуренції та інституціонального середовища виявляється:

- * боротьба між великими корпоративними структурами;
- * боротьба в самих органах державної влади, де існує різноманітність економічних інтересів;
- * боротьба між державною владою в особі правлячих еліт і великим капіталом.

На цьому тлі окремі представники немонополізованого сектору, які відображають інтереси дрібного і середнього підприємництва, виглядають блідо, не можуть скласти потужної конкуренції в боротьбі велетнів, від чого програє в кінцевому результаті і сам великий капітал.

Ускладнює ситуацію криміналізація економіки, масштабний розвиток тіньової економіки (до 50% ВВП), яка охоплює не тільки традиційні для всіх країн сфери господарювання, а й практично усі сторони життєдіяльності. В цих умовах зусилля великого капіталу спрямовані не стільки на підвищення ефективності виробництва, скільки на розвиток ефективних прийомів ухилення від податків.

Необхідно звернути увагу на процес фактичного розвалу великих виробничих і науково-виробничих комплексів, технологічно і економічно пов'язаних підприємств. В результаті була розвалена інституціональна структура виробництва, на зміну якої прийшли слабкі господарюючі суб'єкти. Як обґрунтовано стверджує Б.З. Мильнер, «формувався уявне конкурентне середовище внаслідок росту числа не конкурентоздатних суб'єктів ринку» [6].

За короткий часовий період вітчизняна економіка майже повторює шлях економік розвинутих ринкових країн, від перших картельних угод до утворення міжнаціональних корпорацій. З метою кращого розуміння цього «прискореного»

еволюційного процесу, а також з метою ефективного формування цивілізованих ринкових відносин необхідно розглянути особливості різних корпоративних об'єднань.

В цьому контексті уявляється доречним уточнити поняття картельної угоди (картеля), тому що на нього, не дивлячись на начебто ясність проблеми, існують діаметрально протилежні погляди. Найбільш часто поняття «картель» розглядається як монополістична угода підприємств (компаній) певної галузі, при якій зберігається самостійність в питаннях виробництва та збуту. При цьому, як правило, учасники картелю вступають в угоду з приводу:

- * умов реалізації товару;
- * поділу територій збуту;
- * визначення загальної кількості продукції та квот (тобто відсотків виробництва);
- * встановлення цін;
- * розподіл прибутку;
- * розпорядження виробничої та збутової діяльності при збереженні прав власності на свої підприємства.

Саме таку характеристику картелів надає В.І. Ленін [5]. Визначені наступні форми картелів:

- a) Картелі які визначають умови реалізації товарів (умови продажу, термінів, платежу);
- b) Картелі які визначають місця збуту;
- c) Картелі які визначають кількість продукції;
- d) Картелі які визначають ціни;
- e) Картелі які розподіляють прибутки.

В даному разі ми маємо справу з характеристикою картелю з позицій відтворення монополістичного капіталу. Це так звана – монополістична трактовка, згідно якої картель розглядається тільки як інструмент цінової дискримінації та утворення вхідних бар'єрів в галузь, що дійсно може подавляти конкуренцію.

Картель – це не тільки засіб подолання негативних наслідків конкуренції, а одночасно фактор об'єднання національного капіталу, що спрямований на протистояння іноземної конкуренції.

З іншого боку картелі можуть виступати інструментом ефективного використання економічних ресурсів. Стійкість корпоративних структур картельного типу пояснюється ефективністю використання інтегрованого капіталу та значним зменшенням ринкових ризиків виробників однорідної продукції.

Формально картель уявляє собою об'єднання виробників однорідної продукції з метою регулювання виробництва та цін. Таке об'єднання не потребує відмови від самостійності підприємств. Але єдність або однорідність інтересів на ринку може привести до абсолютного і повного злиття господарських суб'єктів з обміном акцій [4].

Характерною рисою картелізації української економіки є участь держави в картелях або шляхом придбання контрольного пакету акцій та призначення управляючих державною власністю, або шляхом прямої участі в роботі управлінських органів в якості члена ради директорів. Участь держави в картелях надає можливість контролювати дії картелю, боротися зі зловживаннями, контролювати фінансові потоки. Але в наслідок панування організаційного монополізму утворилося засилля чиновництва в корпоративних структурах, а відсутність відповідальності за ефективне використання державної власності тягне за собою відсутність ініціативи.

Картелювання зміцнює економічні позиції великого капіталу, який за допомогою різних союзів та асоціацій намагається підвищити свою політичну дієздатність. За їх допомогою корпоративний капітал відстоює свої політичні інтереси та впливає на державну владу. Різноманітні об'єднання відверто лобіюють інтереси

великого капіталу; головними об'єктами їх домагань є найбільш важливі на даний час сфери – бюджет, податки, законодавчо-правова база. На базі взаємодії картелів та різного роду союзів та асоціацій, що представляють їх інтереси формуються потужні інституційні блоки впливу українського великого капіталу (Рисунок 1).

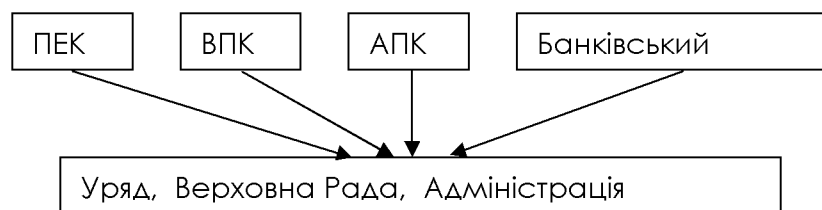

Рисунок 1 –Інституційні блоки впливу

Насамперед необхідно розглянути корпоративні структури, які виникають на основі горизонтального інтегрування, яке відображає об'єднання зусиль підприємств однієї галузі (частіше за все) з однаковими відтворювальними характеристиками. Горизонтальна інтеграція не втратила свого значення в сучасних умовах України. Мова йде не тільки про вузькоспеціалізовані об'єднання які виробляють однорідну продукцію. Поняття горизонтальної інтеграції охоплює об'єднання по характеру виробничо-технологічних зв'язків і отримує насправді більш широке значення: по-перше, горизонтальні об'єднання можуть бути в одній галузі; по-друге, мати місце серед підприємств в суміжних галузях, технологічно пов'язаних між собою; по-третє, форми та характер споживання продукції, що виробляється, може бути основою для утворення горизонтальної інтеграції.

Для горизонтально інтегрованих утворень характерною є форма об'єднання на основі загального управління.

Необхідно звернути увагу на досвід картелювання у світовій господарській практиці та державного регулювання цим процесом. Вважається, що повинні отримати розвиток такі форми картелювання, як угоди щодо використання патентів серед великих виробничих утворень в галузях з прискореними темпами технічного прогресу. Необхідно враховувати, що в галузях промисловості, де виробництво залежить від результатів НДР, повинні бути утворені умови які зроблять не вигідним збут застарілої продукції.

На певному етапі розвитку тенденція концентрації капіталу розповсюджується на технологічно пов'язані виробництва. Ці обставини знаходять відображення в розвитку вертикальної інтеграції, коли господарські суб'єкти корпоративної структури починають доповнювати один одного таким чином, що продукт однієї є вхідною сировиною іншої, тобто здійснення корпорацією виробничих функцій забезпечується на основі послідовних організаційних прийомів, що пов'язані з розробкою, виробництвом та виходом на ринок технологічно складних товарів та послуг. В основі даного типу інтеграції лежить технологічна неподільність виробничих процесів.

Група підприємств, які уявляють собою суміжні ланки виробничих циклів (постачальники і споживачі), в результаті дослідження структури корпоративної власності утворюють окрему категорію, таким чином вирішується проблема постачальників – споживачів, яка є однією з найбільш гострих.

Таке положення є наслідком негнучкості системи зв'язків, яка повинна мінімізувати витрати на проведення поточних операцій, пошук нових партнерів і т.і. Високі витрати трансакцій або неможливість заміни постачальника або споживача може бути результатом надмірної монополізації, не інформованості, які були характерними для економіки в минулому.

Гострота проблеми координації або потужна вертикальна залежність були обумовлені нераціонально інтегрованою вертикальною структурою. В централізованій економіці ця проблема вирішується на рівні Держплану. В нових умовах раціоналізація вертикальної інтеграції може бути досягнута утворенням нових організаційних

структур на основі консолідації власності та контролю в вертикально інтегрованих компаніях [2].

Існує необхідність більш детально зупинитись на видах вертикальної інтеграції.

Вертикальна інтеграція має розвиток в напрямку охоплення виробництва сировини («назад» - backward) в поєднанні з виробництвом основної продукції. В господарській практиці її іноді називають висхідною інтеграцією. Наприклад, в алюмінієвій промисловості: видобування глиноземів, бокситів – виробництво металу.

Розвиток вертикальної інтеграції, що спрямований в напрямку охоплення системи збуту («вперед» - forward) – низхідна інтеграція: виробництво бензину – автозаправні станції. Вертикальна інтеграція може охоплювати виробництво компонентів – комбінування (lateral): металургійний завод – механічний завод. І, нарешті, повна вертикальна інтеграція, яка охоплює усі стадії руху продукту.

Вертикальна інтеграція забезпечує корпоративним структурам, що виникли на її основі значні переваги: по-перше, досягається економічний вигреш в просуванні продукту по складним виробничим циклам; по-друге, зменшується невизначеність в пропозиції комплектуючих; по-третє, з'являється можливість перерозподілу ринків з одного сектору економіки в інший; по-четверте, зменшуються витрати, що пов'язані з узгодженням контрактів; по-п'яте, виникає багато побічних ефектів (отримання додаткової інформації, економія на податках і т. і.). Переваги вертикальної інтеграції, які забезпечують незалежність корпорацій від пошуків стабільного та регулярного постачання, дають можливість встигати за розширенням товарних ринків без зміни своїх операцій, що пояснює її життєздатність.

Необхідно зауважити, що сучасні умови змушують поглиблювати вертикальну інтеграцію. Вона є наслідком розвалу багаторічних господарських зв'язків, невизначеністю пропозицій комплектуючих, виробники яких розділенні не тільки формами власності, а й кордонами держав, які виникли після розпаду СРСР. Перервалися контракти, які в командній економіці забезпечувалися директивами зверху. Зараз усі економічні взаємозв'язки формуються тільки ринковим механізмом. Широке розповсюдження корпоративних структур на основі вертикальної інтеграції знайшло відображення в інтенсивному процесі утворення вертикально інтегрованих ФПГ.

Виділяють картелі, які не тільки регулюють попит, а й пропозицію. До останніх відносяться структури, які об'єднують підприємства по виробництву однорідної продукції, які, до речі, найбільш часто зустрічаються в економіці. В кінці кінців це приводить до утворення структури, яка має функції реалізації. Таким чином, утворюється можливість для формування більш досконалої картельної форми – синдикату, яка намагається ще більшого обмеження конкуренції.

Цілями синдикату, як правило є:

- скорочення чисельності посередницьких структур;
- зменшення загальних витрат на продаж (маркетинг, після продажні послуги);
- раціональний розподіл товаропотоків в часі і просторі;
- регулювання конкуренції;
- розширення ринкової експансії за рахунок спільної праці з постійною клієнтурою;
- визначення єдиної цінової політики.

В умовах сучасної економіки синдикати знаходять своє місце в загальній сукупності нових форм господарювання. Форма синдикату доцільна в тих галузях, де виробляється однорідна масова продукція, де існує мало великих підприємств. В першу чергу доцільність використання форми синдикату може визначатися вузькістю внутрішнього ринку, його спеціалізацією та локалізацією. Але там, де часто змінюються умови виробництва (мова йде про високотехнологічне, інноваційне

виробництво), форма організації типу синдикату протипоказана. Саме тому, хоча корпорації ВПК і переживають певну схильність до форм синдикату, сумнівно що вони будуть ефективними в довгостроковому плані [8]. А ось, наприклад, харчова промисловість дає зразки подібних утворень: кондитерська корпорація ROSHEN, ЗАТ «АВК». Цим кондитерським велетням навіть не потрібні єдині центри збуту; такі господарські суб'єкти об'єднують зусилля по продажу з використанням власної (єдиної) торгової марки.

Взагалі картелювання в українській економіці, використання елементів картелів і синдикатів під час формування нових форм господарювання має свою специфіку; даний процес можна порівняти з будівлею яка має три поверхи. Перший поверх, це об'єднання однорідних окремих підприємств; другий – злиття корпоративних утворень в більш великі ФПГ і т. і.; третій поверх тільки «будується» - об'єднання самих суперкорпорацій.

До об'єднання суперкорпорацій буде підштовхувати процес посилення концентрації капіталу, який рано чи пізно переростає рамки однієї галузі, загострює проблеми ринку і посилює потяг до картельних угод.

Українська економіка переживає перехідний етап від простих форм картельних угод до утворення корпоративних єдиних управлінських структур та повного злиття власності, які використовують сучасні засоби концентрації капіталу – консолідацію (злиття) і розвиток холдингових структур.

Об'єднуються також структури по виробництву і продажу технологічно не пов'язаної продукції, тобто мова йде про додаткову інтеграцію, або диверсифікацію виробництва.

Економічний вигравш диверсифікованої корпоративної структури складається насамперед в різному часі обігу капіталів різних галузей. В зв'язку з цим з'являється можливість переорієнтації засобів з виробництв, які переживають спад, до виробництв, які знаходяться на підйомі. Диверсифікація допомагає долати сезонні коливання продажу. В результаті диверсифікації утворюються конгломерати.

Конгломерат відображає процес об'єднання власності і капіталу; це свого роду замкнений ринок капіталів, в межах якого йде концентрація грошових засобів від диверсифікованих видів діяльності. Утворюється єдиний центр управління диверсифікованими активами та грошовими потоками, які спрямовуються на найбільш ефективні проекти.

В українській економіці посилюється процес утворення диверсифікованих структур з високою часткою торгово-посередницького та фінансового капіталів, які в більшій мірі зорієнтовані на операції в сфері обігу, а не на розвиток виробництва. Невипадково, диверсифікований характер прийняли і банківські корпоративні структури. Лідери таких утворень в процесі формування залучають до сфери впливу галузі, де прибуток повинен бути отриманим за короткостроковий період при виробництві продукції зорієнтованої на експорт, високоліквідних товарів.

На Заході форма конгломератів розвивалась в умовах антимонопольних обмежень процесів горизонтальної і вертикальної інтеграції. В Україні диверсифікація та виникнення конгломератів має свої особливості. Переважає так звана внутрішня диверсифікація, коли корпоративна структура, яка вирішує проблеми випуску нової продукції, сама утворює нові структури по її виробництву, а не зовнішня диверсифікація, яка передбачає придбання нових структур з метою отримання нових товарів.

Розглянувши все вищевказане, виникає можливість визначити деякі причини особливостей формування корпоративного капіталу в Україні. По-перше, не завершені процеси приватизації і перетворення державної власності; по-друге, в умовах інвестиційної кризи існує багато ніш і сфер залучення капіталу; по-третє, обмеженні можливості міжгалузевого та міжрегіонального переміщення капіталів в зв'язку з недостатнім розвитком інфраструктури і інструментів фінансового ринку; по-четверте,

зберігається неефективна та застаріла структура економіки, яка не дозволяє раціонально розподіляти капітал між дохідними і не дохідними виробництвами. Таким чином можна передбачити, що українську економіку очікує складний процес розвитку корпоративних структур. Наявність широкого спектру нових форм господарювання обумовлена незавершеністю концентрації капіталу. Треба згодитися з необхідністю проходження через період утворення складних структур з високою часткою торгово-посередницьких та фінансових ланок, найбільш доходних на даному етапі становлення ринкових відносин.

Список літератури

1. Аоки М., Ким Х-К. Корпоративное управление в переходных экономиках. – СПб, Лениздат, 1997., 555с.
2. Афанасьев М. П. Корпоративное управление на российских предприятиях. – М.: АО «Интерэксперт», 2000. – 448с.
3. Беляева И. Ю., Эскиндаров М. А. Капитал финансово-промышленных корпоративных структур: теория и практика. М.: Финансовая академия, 1998.С.102.
4. Корвин Д. Э. Международные картели в экономике и политике. М., 1947. С.27.
5. Ленин В. И. Тетради по империализму // Полн. собр. соч. Т. 28.С. 47.
6. Мильнер Б. Крупные корпорации – основа подъема и ускоренного развития экономики // Вопросы экономики. 1998. № 9. С. 66-76.
7. Петруня Ю. Є. Акціонерні товариства в Україні: проблеми емітентів та інвесторів. – Дніпропетровськ, 2000. – 100с.
8. Черваньов Д. М., Нейкова Л. І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 514с.

В. Журавлев

Формирование корпоративного капитала в экономике Украины

В статье рассматриваются особенности концентрации производства и капитала как факторов развития современных экономических систем в Украине.

V. Zhuravlyov

The formation of corporative capital in the economy of Ukraine

The article deals with the peculiarities of industry and capital concentration as the factors of the development of modern economic systems in Ukraine.

Одержано 24.03.11